

УДК 37.017.4: 374

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ПРОЦЕСУ ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ГРОМАДЯНСЬКИХ ЦІННОСТЕЙ СТАРШОКЛАСНИКІВ В ОСВІТНЬОМУ ПРОСТОРИ

Власенко О.М., к. пед. н., доцент,
доцент кафедри педагогіки

Житомирський державний університет імені Івана Франка

У статті розглянуто проблему формування громадянських цінностей старшокласників у контексті методологічного забезпечення теорії та практики формування сучасної освіти. Автор формулює методологічні засади процесу формування системи громадянських цінностей старшокласників в освітньому просторі в контексті проблеми. У центрі уваги знаходиться сучасний освітній простір навчального закладу як передумова ціннісного самовизначення учнів і формування їхньої системи громадянських цінностей. Сучасний освітній простір розглянуто як складну, відкриту, нелінійну, систему, здатну до самоорганізації.

Ключові слова: процес, формування, цінності, громадянські цінності, система громадянських цінностей, старший шкільний вік, освітній простір.

В статье рассмотрена проблема формирования гражданских ценностей старшеклассников в контексте методологического обеспечения теории и практики формирования современного образования. Автор формулирует методологические основы процесса формирования системы гражданских ценностей старшеклассников в образовательном пространстве в контексте проблемы. В центре внимания находится современное образовательное пространство учебного заведения как предпосылка ценностного самоопределения учащихся и формирования их системы гражданских ценностей. Современное образовательное пространство рассмотрено как сложная, открытая, нелинейная система, способная к самоорганизации.

Ключевые слова: процесс, формирование, ценности, гражданские ценности, система гражданских ценностей, старший школьный возраст, образовательное пространство.

Vlasenko O.M. METHODOLOGICAL BASES OF THE FORMATION OF THE SYSTEM OF HIGH SCHOOL STUDENTS' CITIZENSHIP VALUES WITHIN THE EDUCATIONAL SPACE

The article deals with the problem of formation of citizenship values of high school students in the context of methodological support for the theory and practice of formation of modern education. The author formulates the methodological principles of the process of forming the system of citizenship values of high school students in the educational space in the context of the problem. In the center of attention is the modern educational space of an educational institution as a prerequisite for the value self-determination of students and the formation of their system of citizenship values. Modern educational space is considered as a complex, open, nonlinear, system capable of self-organization. The paper suggests reasons why the development of citizenship education and the problem of formation of citizenship values in Ukrainian schools has proved problematic. The author formulates that citizenship education cannot dispense with a knowledge that enable a country to function democratically.

The use of a set of methodological approaches in this and subsequent research units should help to identify the peculiarities of the place of civic values in the general education system in Ukraine and to objectively analyze other aspects of forming the system of civic values of senior pupils.

Key words: process, formation, values, citizenship values, system of citizenship values, high school students, educational space.

Постановка проблеми. Концептуальними для загальної освіти є ідеї стійкого руху в європейській освітній простір, забезпечення нової якості освіти й особистісного розвитку, перетворення навчання в освітньому закладі на реальність, створення системи методичного супроводу управління освітнім процесом на основі інноваційних стратегій тощо. Багатогранність і міждисциплінарний статус проблеми формування системи громадянських цінностей старшокласників вимагає її дослідження на різних рівнях методології науки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам розробки методологічних засад присвячені праці вітчизняних і зарубіжних науковців: І. Бахтиної, С. Гончаренка, В. Краєвського, А. Крампіта, В. Кременя, В. Лутай, Л. Мартюшова, А. Новикова, В. Огневюка, Д. Чернілевського, В. Штоффа, Е. Юдіна та ін.

Постановка завдання. Мета статті полягає у визначенні основних методологічних засад процесу формування системи цінностей школяра в освітньому просторі навчального закладу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Методологія педагогіки спрямована як на аналіз методологічної ролі та евристичного значення педагогічних принципів, законів і категорій, так і на вивчення закономірностей процесу пізнання в багатогранних виявах і формах, характерних для цієї науки; на формулювання мети, змісту, методів дослідження, які забезпечують отримання максимально об'єктивної, точної, систематизованої інформації про процеси та явища [12].

Для змісту першого, найвищого, філософського рівня методології важливим є аналіз розвитку системи громадянських цінностей як педагогічного феномена в площині діалектичних законів і закономірностей. Розглянемо закон єдності й боротьби протилежностей, який сприяє виявленню внутрішніх суперечностей у змісті системи громадянських цінностей – між державним і соціокультурним компонентами, суспільним та особистісним, національним і глобальним, їх спрямованості – між орієнтацією на цінності країни або світу й дієвості – між потребою в державній стабільності та прагненням людини до громадянської активності.

Цей закон дає змогу також виокремити основні суперечності функціонування системи громадянських цінностей у сучасному українському суспільстві, зокрема між задекларованими цінностями та зростанням проблем суспільства, такими як бідність, соціальна нерівність, доступ до охорони здоров'я, освіти й технологій, глобальне потепління, нераціональний видобуток корисних копалин, антигуманне ставлення до людей; між існуванням законодавчих гарантій основних громадянських цінностей і відсутністю дієвих механізмів їх формування в освітньому середовищі закладів освіти України, між офіційно визнаною важливістю формування активних громадян зі сформованою системою громадянських цінностей, які будуть брати участь у політичних, економічних, соціальних та екологічних проблемах суспільства й світу і зростанням правового тиску на різні форми виявлення цієї активності; між визнанням важливості методичного забезпечення процесу формування громадянських цінностей молоді та відсутністю чітких форм, методів і засобів, схвалених суспільством і державою, тощо.

Категорії єдності загального, особливо й одиничного сприятимуть з'ясуванню загальних, особливих та одиничних характеристик системи громадянських цінностей (загальних рис системи громадянських цінностей людини). Відповідно до теми дослідження, загальним є тлумачення по-

няття про громадянську освіту молоді в суспільстві; особливим – громадянські цінності в освітньому процесі закладу освіти, а одиничним – формування громадянських цінностей старшокласників в освітньому просторі навчального закладу. Категорії єдності форми та змісту можуть, наприклад, сприяти встановленню відповідності задекларованих понять громадянського суспільства («активний громадянин», «громадянин-патріот» тощо) і якості їх реалізації й рівню усвідомлення і прийняття членами суспільства.

Закон переходу кількісних змін у якісні набуває виняткового значення в процесі трактування механізмів трансформації змісту, дієвості громадянських орієнтирів і цінностей. Іншими словами, непомітні кількісні зміни викликають докорінні якісні зміни, а перехід старої якості до нової немінуче супроводжується кількісними змінами. Закону переходу кількісних змін у якісні підпорядковується й розвиток громадянського життя суспільства. Громадянські об'єднання людей в одне єдине ціле підсилюють їх, оскільки виникає нова сила, яка перевершує силу окремих людей. Системне насадження цінностей неросійським народам СРСР викликало поступове накопичення кількісних змін у поведінці українського народу (знецінення національних цінностей, зростання загальнодержавних), які, відповідно, детермінували якісні зміни громадянської спрямованості – пасивне ставлення до боротьби за незалежність своєї країни, захисту рідної мови, культури тощо.

У філософському контексті формування громадянських цінностей старшокласників в освітньому просторі навчального закладу розглядається як об'єктивний процес, в основі якого лежать певні закономірності: зумовленість системи підготовки школярів потребами розвитку суспільства; відповідність змісту, форм і методів освітнього процесу в старшій школі рівню розвитку гуманітарних наук; саморозвиток і самовиховання молоді людини в умовах неперервної освіти; взаємозв'язок цілей, функцій, змісту й методів формування громадянських цінностей; залежність якості знань, умінь і навичок від характеру, змісту, форм і методів організації навчально-пізнавальної, навчально-практичної, самостійної діяльності старшокласників, їхніх індивідуальних особливостей і досвіду громадянської активності.

Сучасні вітчизняні вчені наголошують на тому, що в історії освіти як філософський рівень методології можуть використовуватися метапатерни, які виступають як

зразки, моделі історії, що породжуються прагненням пізнати історичний процес як єдине ціле [2]. До найбільш відомих метапатернів зараховують циклічну, лінійну, спіралеподібну, коваріантну, постмодерністську моделі історичного процесу, які в дослідженні дають змогу розглянути проблему громадянських цінностей з урахуванням комплексу відомих наукових теорій [3].

Найдавнішим «метапатерном» є циклічний підхід до розвитку будь-якого історичного процесу. Теорії циклічності зустрічаємо в Геракліта, Платона, Аристотеля, Цицерона, Н. Макіавеллі, Дж. Віко, О. Шпенглера, А. Тойнбі та ін., які розглядають існування циклічних перетворень соціальної дійсності як явищ, поданих у чуттєвому спогляданні. Теорії циклічності визначальною ознакою мають ідею про постійне й періодичне проходження суспільством аналогічних циклів-фаз (криза, депресія, пожвавлення, піднесення) [7].

Платон розмірковував про соціальні форми суспільства, характеризуючи їх як ідеальні та реальні, при цьому саме для останніх є характерним циклічний розвиток [9]. Аристотель, у свою чергу, зазначав, що монархія, аристократія часто перероджуються в тиранію та олігархат.

Наукові засади лінійної моделі історії представлені ідеями Вольтера, Д. Дідро, Ж. Кондорсе, Дж. Локка, Г. Спенсера й ін. У своїй теорії Дж. Локк спирався на ідею «суспільного договору», що намагалася гармонізувати суперечливі відносини станових суспільств на засадах принципу справедливості через виховання громадянина суспільства [6]. Отже, у лінійній моделі історії система громадянських цінностей постає як динамічний, соціально й внутрішньо детермінований феномен, державна увага до якого є умовою прогресивного розвитку суспільства.

Теорія О. Шпенглера пояснює циклічність системи цінностей будь-яких епох, яка проявляється в основних характеристиках особистості як типового представника конкретної цивілізації, її самореалізації, вектору соціальної активності, оскільки для людини «де добре, там і Батьківщина» [13].

Шпенглерівська ідея циклічного розвитку продовжена англійським соціологом Арнольдом Тойнбі. Авторська концепція А. Тойнбі передбачала, що розвиток цивілізацій зумовлений реакцією останніх на ситуації особливих труднощів, агресію іноземців, несприятливі погодні умови, пандемії тощо, а надлом є наслідком тяжіння до активної територіальної експансії [10]. Філософ підкреслював важливість соціальних інституцій, без яких не може існувати суспільство й удосконалюватися особистість [11].

Система А. Тойнбі є антропоцентричною, тому, щоб громадянське суспільство змогло відповісти на виклики часу, в ньому необхідна наявність особистостей, які зможуть відповісти на важливі питання людства та повести за собою інших.

Проблему громадянських цінностей суспільства можна також розглядати на основі спіралеподібної моделі історії, в якій з'являється більше можливостей для реалізації свободи людини. Відповідно до цієї моделі, історичний розвиток розпадається на окремі відносно самостійні стадії [2], можна говорити про передбачуваність розвитку громадянського суспільства та цінностей.

Аналіз проблеми громадянських цінностей у вітчизняній теорії і практиці доцільно здійснювати з урахуванням запровадженої К. Ясперсом коваріантної моделі історії [14], за якою ідеали, цінності суспільства виступають як історично, соціально детермінована і структурована модель цінностей (загальнолюдських, національних, громадянських тощо), які водночас є й самостійними та взаємозалежними відповідно до історичних змін етносу, суспільства, держави або цивілізації [3].

Постмодерністська концепція розвитку історії трактує функціонування системи громадянських цінностей на прикладі ризому, тому як ризому важко викоринити (рослина швидко відновлюється з найдрібнішої частини), так важко докорінно змінити громадянський ідеал або систему громадянських цінностей [4], оскільки за будь-яких сприятливих умов цінності патріотизму, любові до батьківщини, громадоцентризму українців здатні відроджуватися через велику кількість носіїв.

Саме через глобалізацію відбуваються масштабне поширення й інтенсифікація міжкультурних зв'язків представників різних культур і народів. Через це загострюється проблема ідентичності особистості, оскільки людина виходить за межі системи громадянських цінностей власної держави та інтеріоризує еталони інших культур. Постмодернізм характеризується відображенням духовного розвитку, ідеалів і досягнень епохи модерну, її духовність є не основою постмодернізму, а лише частковою сукупністю положень, які необхідно радикально переосмислити та переоцінити.

На сучасному етапі розвитку науки можна стверджувати про підвищення інтересу філософії до гуманістичної проблематики. Предметом осмислення стає відкриття людини її самої як суб'єкта, що зазнає впливу зовнішнього середовища. З позицій сучасної філософії освіти власне методологія формування системи громадянських цін-

ностей має ґрунтуватися на чіткій системі взаємопов'язаних принципів. Під методологічними принципами зазвичай прийнято розуміти найзагальніші положення, ґрунтуючись на яких удається ефективно здійснювати певну діяльність. У нашому випадку це стосується освітньої діяльності з формування системи громадянських цінностей.

Отже, завданням філософії в контексті викликів сучасності є творення гуманістично-зорієнтованої, філософсько-світоглядної парадигми, в якій освіта була б реальним чинником гуманізації людства. Гуманізм інтерпретується як система поглядів на людину як найвищу цінність, благо якої вважається критерієм суспільної оцінки, необхідною нормою взаємин між людьми [8]. Осмислення й аналіз особливостей процесу формування громадянських цінностей молоді з позицій філософії базувалося на гуманістичному підході, що передбачає розгляд становлення та вдосконалення цілісної особистості, яка прагне активно реалізувати свої можливості, здатна до усвідомленого й обґрунтованого вибору рішень у різних життєвих ситуаціях.

Висновки з проведеного дослідження.

Гуманізація освітнього процесу розуміє утвердження людини як найвищої соціальної цінності, формування цілісної й усебічно розвиненої особистості, розкриття її здібностей, забезпечення пріоритетності загальнолюдських цінностей, гармонії стосунків людини та навколишнього середовища, суспільства і природи. Гуманність віддзеркалює милосердя, доброту, альтруїзм, повагу до людської гідності, добре ставлення до всього живого, готовність допомагати іншим, цінність кожної людини, прагнення до миру. Гуманізм – це «рефлексивний людиноцентризм», який своїм змістом передбачає рефлексивне осмислення цінності людини як першооснови й переосмислення всіх інших цінностей у цій системі відліку.

Застосування комплексу методологічних підходів у цьому й наступних підрозділах дослідження має сприяти визначенню особливостей місця громадянських цінностей у загальній системі освіти в Україні та об'єктивному аналізу інших аспектів формування системи громадянських цінностей старшокласників.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бахтина И.Л., Лобут А.А., Мартюшов Л.Н. Методология и методы научного познания: учебное пособие / Урал. гос. пед. ун-т. Екатеринбург, 2016. 119 с.
2. Вознюк О.В. Новая парадигма моделирования та розвитку історико-педагогічного процесу: монографія. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2014. 550 с.
3. Гречко П. Концептуальные модели истории. Москва: Изд. корпорация «Логос», 1995. 144 с.
4. Грицанов А.А. Жиль Делёз. Минск: Книжный Дом, 2008. 320 с.
5. Кремень В.Г., Ільїн В.В. Синергетика в освіті: контекст людиноцентризму. Київ: Педагогічна думка, 2012. 368 с.
6. Локк Дж. Педагогические сочинения / пер. с англ. Ю.М. Давидсона; вступ. статья А.Ф. Шабаевой; под ред. И.Ф. Сладковского. Москва: Гос. учпедгиз наркомоса РСФСР, 1939. 320 с. С. 216–217.
7. Медушевский А.Н. Теория конституционных циклов. Москва: Изд. дом ГУ ВШЭ, 2005. 574 с.
8. Моложанова С.В. Гуманизм к новой системе ценностей. Минск: Беларуск. наука, 1998. 364 с.
9. Платон. Сочинения: в 3 т. Москва: Мысль, 1972. Т. 3. Ч. 2. 678 с.
10. Плотинский Ю.М. Модели социальных процессов. Москва: Логос, 2001. 280 с.
11. Тойнби А.Дж. Постигание истории. Москва: Прогресс, 1991. 736 с. С. 250–261.
12. Чернілевський Д.В. Методологія наукової діяльності: навчальний посібник. 2-ге вид., доп. Вінниця: АМСКП, 2010. 484 с.
13. Шпенглер О. Закат Европы. Очерки морфологии мировой истории. Москва, 1993.
14. Ясперс К. Смысл и назначение истории / пер. с нем. Москва: Политиздат, 1991. 527 с. С. 32–33.